

МИХАЙЛО ГОРБАЧОВ – ПРИНЦИПОВО РАДЯНСЬКА ЛЮДИНА

Останній лідер СРСР намагався модернізувати та реформувати свою країну, хоча й не міг увявити її нічим іншим, крім імперії

30 серпня 2022 р. (вівторок) у Москві на 92-му році помер останній лідер Радянського Союзу *Михайло Горбачов*. В останні два десятиліття свого життя він рідко давав інтерв'ю. Тож у 2010 році, коли він погодився поговорити з кимось із співробітників московського журналу, який я редагувала [журнал «Навколо світу» – *Ред.*], я відчула і захоплення, і деякі побоювання: переді мною була унікальна можливість, яку майже напевно буде втрачено.

Марія Гессен

російська та американська журналістка, письменниця, колишня директорка російської служби «Радіо Свобода», м. Нью-Йорк, США

Горбачов був не простим співрозмовником. Він теревенив, говорив про щось, що не мало відношення до теми, майже не закінчував речення. У розпачі ми з колегами попросили читачів надсилати запитання. Хтось запитав: «Що може принести вам радість зараз?» Цього разу Горбачов був готовий з короткою відповіддю: «Якби хтось міг мені пообіцяти, що на тому світі я побачу Раїсу, – сказав він, – але я в це не вірю». Раїса, його 46-річна дружина, померла від лейкемії в 1999 році. «Я не вірю в Бога, – продовжував Горбачов, – Раїса теж була невіруючою, але вона йшла в цьому напрямку швидше за мене». Він, очевидно, мав на увазі те, що *Раїса Горбачова* йшла в ногу зі своєю країною, ставши пострадянською росіянку, тоді як Горбачов залишався принципово радянською людиною.

Його життя – це квінтесенція життєвої історії апаратника: партія витягнула його з південної сільської місцевості, коли він ще був учнем середньої школи, потім – університет у Москві та низка партійних посад, кульмінацією яких стало його призначення в 1985 році на посаду Генерального секретаря ЦК – найвищої в СРСР на той час. Горбачову тоді було п'ятдесят чотири – приголомшливо молодий. Його оточували восьмидесятилітні, які чекали на повагу та почесні.

Але в його житті була велика любов і вірність, яка переважала будь-який обов'язок перед партією та її слабким керівництвом.

Горбачов жив і працював так, щоб справляти враження на Раїсу. Вони познайомилися, будучи студентами МДУ, де він вивчав право, а вона – філософію. Однокурсники Раїси були видатною когортою повоєнних радянських мислителів, і це, можливо, більше, ніж будь-що, допомогло сформувати політику, яка назавжди залишиться синонімом імені Горбачова: *гласність і перебудова*.

Через кілька тижнів після того, як він став Генеральним секретарем, Горбачов оголосив про свій намір реформувати та модернізувати Радянський Союз. У червні 1987 року він оголосив про нову концепцію: реструктуризація, або перебудова радянської політики в усіх галузях. Хоча він не сказав про це прямо, під реструктуризацією він мав на увазі лібералізацію: Радянський Союз легалізує обмежене приватне підприємництво та послабить цензуру, дозволивши публічне обговорення того, що були раніше табу. Закони про цензуру так і не були скасовані, але послаблення обмежень – явна риса гласності – привело до безпрецедентного вибуху видавничої справи, кінотовиробництва, перформансу та музики. Тираж маловідомих журналів, які публікували довгі квазіакадемічні статті, різко збільшився. Люди вишикувалися в черги, щоб прочитати нові номери «Московських новин» або потрапити до театру, щоб подивитися прем'єру п'єси *Людмила Петрушевської*. Причиною такого зацікавлення найчастіше було те, що журнали, газети, драматургія торкалися насамперед закритої теми – сталінський терор. Вперше після смерті *Йосипа Сталіна* в 1953 році радянські громадяни публічно заговорили про своє минуле.

Через роки по тому Горбачов захотів зберегти цю частину історії своєї країни. У 2008 році у співробітництві з незалежною газетою «Нова газета» Горбачов сформував робочу групу з метою створити музей сталінського терору. Як Генеральний секретар, він мав вільний доступ до архівів. Саме тоді він дізнався, що терор був насправді випадковим, що людей заарештовували та карали на смерть не за якісь провини, не за підозрами у провиних, і навіть не за надуманими звинуваченнями у провиних, а просто тому, що кожен місцевий правоохоронний орган мав виконати

свою квоту арештів та розстрілів. Він також дізнався, що в розпал терору, коли щодня розстрілювали тисячі людей, радянські керівники розписувалися під цими стратами посторінково – з десятками імен на сторінці. Горбачов створив комісію, яка розглянула мільйони справ сталінської епохи і скасувала сотні тисяч обвинувальних вироків. Розповідаючи, він з жахом відмовлявся вірити в те, про що дізнався. Ось ще одна якість, яка відрізняла його від будь-якого іншого радянського лідера до нього: його можна було приголомшити. Його думка могла бути оскаржена і змінена; він сам, здавалося, міг змінитися, чого не можна було сказати про його наступників. Недавно, наприклад, з'ясувалося, що музей, який хотів побудувати Горбачов, не може існувати в путінській Росії, оскільки **Володимир Путін** намагається знищити пам'ять про сталінський терор зі своєї власної версії російської історії.

Горбачову приписують та клянуть його за розпад Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Але він ніколи не збирався змінювати світ таким чином. У 1987 році він звільнив усіх радянських політ'язнів, яких на той час налічувалося кілька сотень (зараз у Росії утримується більше політичних в'язнів, ніж у 1980-х.) Його політика гласності та перебудови дозволила почути критиків радянської структури. **Андрій Сахаров** – дисидент, обраний до Верховної Ради після того, як Горбачов звільнив його із внутрішнього заслання – виступав проти монополії Комуністичної партії. **Галина Старовойтова** – академічний етнограф, яка стала політиком, – стверджувала, що імперію необхідно демонтувати, і запропонувала союзний договір, який замінить радянську колоніальну структуру. Горбачов не прийняв обидві концепції.

У 1989 році горбачовський Радянський Союз послабив контроль над своїми європейськими сателітами – країнами, якими Москва фактично управляла з кінця Другої світової війни. Одна за одною Польща, НДР, Чехословаччина, Румунія та інші скинули свої прорадянські уряди. Але коли внутрішні колонії Росії – країни, які були насильно приєднані до Радянського Союзу, а не просто перебували під його контролем, – здобули незалежність, Москва відреагувала насильством. У квітні 1989 року влада жорстоко придушила акції протесту за незалежність у Тбілісі – столиці Грузії, внаслідок чого загинула щонайменше двадцять одна людина і двісті дев'яносто отримали поранення. У січні 1991 року радянські війська вбили активістів руху за незалежність у Ризі – столиці Латвії та у Вільнюсі – столиці Литви, після того, як країни Балтії, окуповані Радянським Союзом під час Другої світової війни, проголосили незалежність.

Багато хто віддає належне Горбачову за те, що він керував «безкровним» розпадом Радянського Союзу, забуваючи, що кров проливалася і в деяких випадках продовжує проливатися і нині в конфліктах у Вірменії, Азербайджані, Молдові, Таджикистані та інших місцях. У березні 1991 року, після того як не лише країни Балтії, а й Росія та Україна – найбільші радянські республіки – проголосували за вихід із Союзу, Горбачов організував референдум щодо збереження СРСР. Шість із п'ятнадцяти республік, що входили до складу СРСР, відмовилися брати участь у референдумі, але Горбачов стверджував, що інші дев'ять підтвердили подальше існування імперії.

У серпні 1991 року група підстаркуватих прихильників жорсткої лінії зробила спробу державного перевороту.

Горбачова посадили під домашній арешт на його дачі в Криму, оголосили надзвичайний стан і відновили цензуру. Через три дні переворот був придушений, але Горбачов повернувся до Москви «кульгавою качкою»: його змінив **Борис Єльцин** – лідер незалежної Росії. У грудні Єльцин і лідери України та Білорусі домовилися денонсувати Радянський Союз. Горбачов пішов у відставку з поста глави країни, якої вже не було. Він був готовий застосувати насильство та сфальсифікувати голоси, щоб спробувати зберегти країну, але він не наважився застосувати таку тактику, щоб утриматися при владі.

Горбачов був тим рідкісним політиком, який діяв, вважаючи, що світ і люди в ньому, включаючи його самого, можуть бути кращими, ніж вони часто видаються. Остаточна трагедія його політичного життя полягає в тому, що останні двадцять три роки Росією править політик протилежного стилю. Володимир Путін вважає, що людство прогнило вщент, і всі його дії так чи інакше спрямовані на підтвердження цього світогляду. Путін був молодшим співробітником КДБ у Дрездені (Східна Німеччина) протягом більшого часу перебування. Він не був у Росії, коли вулиці, здавалося, наповнювалися п'яним повітрям свободи, він був у Східній Німеччині, звідки Москва звільнила його. Він так і не пробачив Горбачову втрати посади офіцера КДБ в Дрездені, втрати самої країни-сателіта як такої та мрії про гігантську європейську імперію. (Проте прес-секретар Путіна **Дмитро Песков** заявив у вівторок увечері, що російський президент висловить найщиріші співчуття сім'ї Горбачова.)

У своєму невдоволенні Горбачовим Путін був згоден з більшістю росіян, які зазвичай асоціюють колишнього Генерального секретаря з нестабільністю, хаосом та кінцем усього, що колись здавалося непорушним. За деякими винятками, інтелігенція, яка, можливо, найбільше виграла від гласності, розбавляє свою любов до Горбачова неповагою за його придушення рухів за незалежність та за те, як він говорив. На Заході, де колись шанували Горбачова, він говорив через перекладачів, які перетворювали його маячню на впорядковану мову. У Росії ж люди чули людину, яка ніколи не могла закінчити речення чи дійти до основного, і чий акцент до кінця видавав його як селяка.

Після відходу з посади Горбачов залишався переважно осторонь громадського життя. Він заснував аналітичний центр під назвою *Gorbachev Foundation*, займався благодійністю, намагався і не зміг створити музей сталінського терору. У 2013 році, після того, коли Путін придушив протести та ухвалив низку законів, які зробили протести практично неможливими, Горбачов вигукнув в інтерв'ю: «*Не бійтеся своїх людей, чорт забирай!*». Але він ніколи не висловлювався проти анексії Криму Росією у 2014 році чи проти вторгнення Росії в Україну. Зрештою, він був найбільш нерадянським з усіх радянських керівників, але він залишився плоттю і кров'ю радянської системи. Він був обмежений своїми уявленнями, а не переконаннями та установами з його молодості, які швидко пройшли. Але навіть коли Росія вела агресивну колоніальну війну, Горбачов, здавалося, не міг уявити, якою могла б бути його країна, якби вона не була імперією. ■

За матеріалами <https://www.newyorker.com/news/postscript/mikhail-gorbachev-the-fundamentally-soviet-man>
від 31 серпня 2022 р.

Переклад – **Євгенія Рябенко**